

Over de dienst der gebeden - J.C.Schaeffer

Karakter van de eredienst

In Genesis 4,26 lezen we over de geboorte van Enos, de zoon van Set. "In die tijd begon men de naam van de HEER aan te roepen". Algemeen wordt dit opgevat als het begin van de cultus, de eredienst. En kenmerkend daarvoor is het aanroepen van de Naam van de HEER. Dit staat in scherp contrast met de opstelling van Lamech en zijn geestverwanten, waarover in dat zelfde hoofdstuk wordt verteld. De Lamech-mensen weten zichzelf wel te redden en met excessief geweld voor eigen rechten op te komen. Maar in de kring van Set wordt uiting gegeven aan het besef van afhankelijkheid en aanhankelijkheid: "Onze hulp is in de Naam van de HEER..."

Dit is kenmerkend gebleven voor alle christelijke eredienst. Wat maakt liturgie tot liturgie? Wat maakt de eredienst tot eredienst? Dat is het gebed, de ontmoeting met God. Bidden tot God en luisteren naar God zijn de pijlers onder het leven met God. En hoezeer dat ook een persoonlijke zaak is, het is met name een gemeenschappelijk gebeuren. God kiest een *volk* uit om Hem toe te behoren. En dat volk van God leeft van het gebed. Dat is haar levensadem! Daarom is dat gebed essentieel voor de ontmoeting met God, die de eredienst is. Een goede liturgie staat van meet af aan in de toonsoort van het gebed. Het gebed is, zoals de Heidelbergse Catechismus (Zondag 45, Antw. 116) zegt, het voornaamste van de dankbaarheid. Het is hét middel om contact te krijgen met God.

Daarbij denk ik overigens niet alleen aan de gesproken gebeden, maar zeker ook aan de gezongen gebeden. Augustinus heeft al gezegd: *wie zingt, bidt dubbel*. In de psalmen van het oude verbond en in de liederenschat van de kerk der eeuwen hebben we gebeden in alle schakeringen en toonsoorten, die het gebed kent. Al zullen we ons voor dit moment wel hoofdzakelijk concentreren op de gesproken gebeden.

Gemeenschappelijk bidden

Kenmerkend voor de gebeden in de eredienst is, dat het gaat om een gemeenschappelijk bidden. Dat vraagt in de eerste plaats heel wat van de voorganger in de gebeden – wie dat ook moge zijn (de predikant, de ouderling/diakon of het gemeentelid). Maar het vraagt ook heel wat van de kerkganger. Lukt het hem/haar om alles mee te maken van wat gebeden/gezongen wordt? Wordt hij/zij meegenomen? Het zal nog wel eens gebeuren dat men dingen zingt of geacht wordt mee te bidden, die men nooit of misschien in een bepaalde levensfase of in zeer bepaalde levensomstandigheden uit zichzelf zo mee zou zingen/bidden. Dan kan het gebeuren dat men al zingend en biddend boven zichzelf wordt uitgetild en meegenomen. Maar het kan natuurlijk ook gebeuren, dat men afhaakt. Men knijpt de lippen op elkaar en houdt zich stil. Of men doet onder het bidden bewust de ogen open als een persoonlijke demonstratie van de onwil of de onmacht om hierin mee te gaan. Dit geeft de spanning aan die het gemeenschappelijk bidden en aanbidden in de eredienst onherroepelijk omgeeft. Dit vraagt in elk geval van de voorganger in de gebeden om er op te letten dat hij/zij in de gebeden zo weinig mogelijk aanleiding geeft tot afhaakmomenten. Hij/zij draagt de verantwoordelijkheid om de mond van de gemeenschap te zijn.

Daarom verdient het de voorkeur dat in de 'wij-vorm' gebeden wordt en dat de voorganger niet de ik-vorm gebruikt.

Formuliergebeden of vrije gebeden?

Hierbij wil ik de vraag aan de orde stellen of het voorkeur verdient in de eredienst gebruik te maken van voorgegeven formuliergebeden of van zgn. vrije gebeden.

Om te beginnen in dit verband een stem uit onze gereformeerde traditie en wel die van Calvijn. Het is zijn opvatting dat de gebeden in de samenkomsten van de gemeente *met hart en ziel* behoren te geschieden en op levendige wijze. In 1537 liet hij weten zich te ergeren aan de koele wijze waarop in de kerkdiensten gebeden werd. Dat hield voor Calvijn overigens niet in, dat het zgn. vrije bidden zijn voorkeur had. Met hart en ziel bidden houdt in dat men met alle aandacht bidt en in gelovige gestalte. Er moet goed over nagedacht zijn en het moet bijbels verantwoord zijn. En daarvoor acht Calvijn het formuliergebed beter geschikt dan het vrije gebed. Ook al wordt het laatste nooit door hem verboden. Er zijn ons van hem ook veel gebeden van eigen hand overgeleverd. Als argument voor formuliergebeden geldt voor Calvijn ook dat in zijn dagen niet alle predikanten in staat waren om goed te bidden. Bovendien was hij bang voor ontsporingen.

Met name vanuit de kerkgemeenschappen in de traditie van doperse en piëtistische stromingen is groot bezwaar aangetekend tegen formuliergebeden. Zo hebben de Puriteinen zich in de 17e eeuw fel gekant tegen het Book of Common Prayer dat gold in de Anglicaanse Kerk. En in Nederland heeft Jacobus Koelman (1633-1695), één van de voormannen van de Nadere Reformatie, zich uitermate afkeurend uitgelaten over het bidden van formuliergebeden. Hun bezwaar was dat in de voorgeformuleerde gebeden de Geest ontoelaatbaar aan banden wordt gelegd. De voorganger moet recht uit het hart bidden om ook het hart te kunnen raken.

Ik ben van mening, dat de verschillen tussen formuliergebeden en vrije gebeden niet op de spits moet worden gedreven. Formuliergebeden vragen om inleving van de bidder. En de voorganger moet ook vrij met de voorgegeven tekst kunnen omgaan. En aan de andere kant vragen vrije gebeden om een goede voorbereiding. Het is goed om op z'n minst met een spiekbrieftje de preekstoel op te gaan met een aantal aandachtspunten voor de gebeden. En in situaties, die ethisch of pastoraal heel gevoelig liggen is het goed om van tevoren je woorden te wikken en te wegen en naar goed uitgebalanceerde formuleringen te zoeken, eventueel in overleg met anderen.

Ergens las ik de opmerking: de kracht van vaste, overgeleverde gebeden is hun katholiciteit. Dankzij continuïteit door de tijden heen krijgt een gebed contour en kan het als voorbeeld dienen. Nadeel kan zijn de gestolde vorm, waardoor zo'n gebed wat afstandelijk werkt.

Daarentegen is de kracht van het vrije gebed zijn actualiteit. Door het vaak meer persoonlijk karakter straalt het spontaneïteit en warmte uit. Nadeel daarvan kan zijn dat het bidden ongeordend wordt en teveel clichés gaat bevatten (denk bijvoorbeeld aan gebeden, waarin veelvuldig en storend voortdurend de aanspraak *Heer* herhaald wordt). Kortom, formuliergebeden vraagt om inleving en variatie, terwijl in het vrije gebed de structuur en de stijl in het oog gehouden moet worden.

Over de verschillende gebeden in de eredienst

Na deze wat algemene opmerkingen wil ik nu aandacht geven aan de diverse gebeden, die in de eredienst aan de orde zijn. Wat is de betekenis en de strekking van de diverse gebeden? Wat zijn de kenmerken ervan? En wat zijn de criteria waaraan ze moeten voldoen?

Nu kom ik zelf niet in zoveel kerkdiensten van de NGK, waarin ik zelf niet voorga. Maar ik denk, dat ik er niet erg naast zit als ik stel dat de erediensten van onze kerken over het algemeen redelijk sober zijn in de vormgeving. Ik geef een model, waarvan ik vermoed dat het redelijk standaard is (waarbij de cursief gedrukte elementen variabel zijn):

Voorzang

Stil gebed

Votum en Groet

Gemeentezang

Decaloog/leefregels

Gemeentezang

Gebed bij de opening van het Woord

Kindvriendelijk moment

Gemeentezang

Schriftlezing

Gemeentezang

Verkondiging

Gemeentezang

Dankzegging en voorbeden

Collecte

Gemeentezang

Zegen

Amenlied

In deze orde van dienst komen – naast het facultatieve stille gebed – slechts twee gebeden voor. Wanneer er sprake is van een bediening van de doop of van de viering van het avondmaal, dan worden er via de gebruikte formulieren nog extra gebeden aan toegevoegd.

In andere kerkverbanden kent men orden van dienst waarin er van meer gebeden sprake is. Ik wil in het verdere van mijn verhaal uitgaan van liturgie die op dit punt wat rijker is dan de onze over het algemeen is. Een kennismaking daarmee kan ons helpen bij onze gedachtevorming van wat wel of niet wenselijk is.

Deze orde kent globaal drie of vier onderdelen:

- I. Intrede of voorbereiding
- II. Verkondiging van de Schriften
- III. Gebeden en gaven
- IV. Maaltijd van de Heer

Ik beperk me in het verdere tot de eerste drie delen van de dienst.

Consistoriegebed

Voorafgaande aan heel de eredienst vindt dan nog buiten de gemeenschappelijke eredienst in veel gemeenten het *consistoriegebed* plaats. Voor de tijd van de Reformatie was dat het voorbereidingsgebed van de priester. Bij het aantrekken van de gewaden in de sacristie bad hij bij elk kledingstuk een korte bede. In de protestantse traditie is dit het gebed van de kerkenraad geworden. De kerkenraad draagt verantwoordelijkheid voor de dienst. Dit gebed maakt duidelijk dat de kerkdienst niet een preekbeurt van de predikant is, maar dat de gemeente samenkomt om haar God te ontmoeten. Ik las van een gemeente, waar de ouderling van dienst voorafgaande aan de samenkomst de mededelingen doet en dan teruggaat naar de kerkenraadskamer voor het consistoriegebed. De gemeente kan dan dit gebed gelijktijdig meebidden en zich voorbereiden op de dienst. Dit lijkt me een bijzondere invulling van het zgn. stille gebed aan het begin van de diensten.

Het is me tijdens de duur van mijn predikantschap opgevallen dat dit gebed in onze kerken een wedergeboorte heeft beleefd. In onze vrijgemaakte traditie was er sprake van een huiver voor een opeenhoping van gebeden. Daarom heeft in de meeste vrijgemaakte kerken het consistoriegebed (net als het zgn. stille gebed aan het begin van de dienst) het veld geruimd. In de NGK zijn – ik denk met name door de contacten met de CGK – de beide gebeden weer in onze kerkelijke praktijk teruggekeerd. En ik moet zeggen, dat ik het inderdaad als een weldaad ben gaan ervaren dat voorafgaand aan de dienst in het consistoriegebed de dienst en de prediking van het Woord aan God worden opgedragen.

Drempelgebed of gebed van toenadering

Na votum en groet kan dit het eerste gezamenlijk en hardop gebeden gebed zijn. De term *drempelgebed* geeft aan dat we als gemeente een drempel overgaan van het alledaagse naar het bijzondere van de gezamenlijke ontmoeting met de heilige God. We naderen Hem, die ons samenroept.

De toon van het gebed is er één van verootmoediging: wie zijn wij, dat we hier samen mogen zijn om Hem te ontmoeten, die ons het leven en genade schenkt. In sommige kerken heeft dit gebed de vorm van een litanie, d.w.z. een serie aanroepingen van God door de voorganger afgewisseld met aanroepingen door de gemeente. Het kan ook plaats vinden door een woord en antwoord van voorganger/gemeente.

Tekstvoorbeeld uit het Dienstboek van de PKN:

Voorganger:

Heer, onze God,
wat zijn wij zonder U?
Onze geest heeft uw licht nodig,
onze wil uw kracht,
onze ziel uw vrede.

Allen:

Neem Gij ons leven in uw hand
en reinig ons van ongerechtigheid.
... gebedsstilte...

Voorganger:

Vernieuw ons naar het beeld van Jezus Christus...

Allen:

...opdat wij waarlijk uw kinderen mogen zijn
en U mogen liefhebben en dienen
met al onze krachten.
Amen.

Hierna kan een lied worden gezongen.

Schuldbelijdenis

In kerkgemeenschappen die staan in de traditie van Bucer en Calvijn vond vanouds aan het begin van de dienst de *schuldbelijdenis* plaats. Ook dit gebeurde vanuit het besef dat de heilige God niet te benaderen is zonder verootmoediging. Door de Synode van Middelburg in 1581 wordt de schuldbelijdenis plus genadeverklonding afgeschaft. Men was van oordeel dat de binding en ontbinding van de zonden al voldoende in de prediking plaats vindt. Maar aan het eind van de 19^e eeuw werd de herinvoering van dit gebed in de eredienst weer sterk bepleit door Abraham Kuyper. Kuyper gaf er daarbij de voorkeur aan dat dit gebed knie-

lend zou worden gebeden. Hij was er dan ook sterk voorstander van, dat de knielbank in de Gereformeerde kerkgebouwen zou terugkeren.

In 1980 werd op een oecumenische conferentie in Lima, de hoofdstad van Peru, de zgn. Lima-liturgie gepresenteerd. Deze liturgie was bedoeld om herkenning te bieden aan christenen uit verschillende geloofstradities. Opvallend is dat ook in deze liturgie na de intochtspalm een schuldbelijdenis plus genadeverkondiging plaats vindt.

Toch zien we daarna opnieuw een terugtrekkende beweging, maar dan uit andere motieven dan die van de Synode van Middelburg. Veel voorgangers zijn hier op terug gekomen, omdat dit als te zwaar wordt ervaren. In een interview met Hans de Knijff, emeritus-hoogleraar dogmatiek, dat het blad Woord & Dienst met hem had in 2003, spreekt deze hierover zijn verontrusting uit. Hij acht het bedenkelijk wanneer we niet meer over zonde durven spreken.

Zelf zou ik er voor willen pleiten om de schuldbelijdenis met de genadeverkondiging toch regelmatig weer een plek te geven in onze bijeenkomsten. Het is goed om zo het besef te versterken dat we als zondige mensen zijn aangewezen op genade.

Hierbij valt ook nog op te merken dat in de liturgie van Calvijn – en Kuyper volgt hem hierin na – de Decaloog een plaats kreeg na de schuldbelijdenis en genadeverkondiging. Zo werd de Decaloog met name gezien als regel der dankbaarheid.

Tegelijk zou ik de schuldbelijdenis met regelmaat willen afwisselen met het

Kyrië en Gloria

We zijn tot God gekomen vanuit een wereld en een samenleving, die staan in het teken van de gebrokenheid. Dat kunnen we niet zomaar achter ons laten. Beelden van het journaal staan nog op ons netvlies. In ons eigen leven en in dat van hen die ons lief zijn en met wie we ons verbonden weten zijn er zorgen van velerlei aard. Daarmee komen wij voor Gods aangezicht en wij roepen Hem aan om ontferming. De kerk geeft plaatsvervangend vorm aan het zuchten van de schepping.

Ook voor dit gebed is de litanievorm heel gebruikelijk. De voorganger bidt en noemt, de ene keer concreter dan de andere keer, de situaties met het oog waarop gebeden worden en de gemeente sluit daarop aan met de bede: *Heer, ontferm U over ons!*

Nauw met het *Kyrië* verbonden is het *Gloria*. We roepen uit onze nood tot Hem die we kennen als de redder in en de overwinnaar van de nood. Het *Gloria* kan een psalm of een gezang zijn waarin God wordt geloofd. Of het zgn. Klein Gloria: *Ere zij de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, als in den beginne en van eeuwigheid tot eeuwigheid. Amen.*

In veel kerken is het gebruikelijk om het Gloria achterwege te laten in de adventstijd en in de lijdensweken. Maar er is m.i. meer voor te zeggen om het Gloria ook dan te laten klinken. De klacht vanwege de nood kan toch eigenlijk nooit zonder de tegenstem van de lofzegging.

Gebed voor de opening van de Schriften

Hiermee zijn we aangekomen in het tweede deel van de dienst, n.l. de dienst der verkondiging. Daarbij hoort het gebed om de opening van het Woord. Het Woord ligt al geopend op de kansel. En de gemeente zit klaar. Iemand schreef: "De stukken staan klaar op het bord. De kindervertelling en de preek zijn doordacht en opgeschreven. Maar de geest is er nog niet in (Ez. 37). Het moet nog gaan waaien." En daartoe wordt de Geest aangeroepen. Daarom wordt dit ook wel de *epiklese* genoemd.

Dit gebed kan en mag kort, maar krachtig zijn.

Het Dienstboek van de PKN geeft als tekstvoorbeeld:

Voorganger:

God,

Gij die ons op deze dag samenbrengt

om naar uw Woord te horen

en U met hart en mond te aanbidden,

wij bidden U:

kom met uw Geest in ons midden

en zegen allen die U verwachten;

maak ons vrijmoedig

om U en onze naaste met een opgewekt hart te dienen.

Zo bidden wij U

door Jezus Christus, onze Heer.

Allen: Amen

Dankzegging en voorbeden

Hiermee zijn wij in het derde deel van de dienst – de dienst van gebed en gaven.

Wanneer wij naar Gods Woord hebben geluisterd kunnen we pas echt bidden. En dat gebed mag beginnen met dankzegging, dat God tot ons heeft willen spreken in de Schriften en door de verkondiging. In het begin van dit gebed mag kort worden doorgeborduurd op de boodschap die in de verkondiging is ontvangen. We danken de Heer voor het ontvangen van de blijde boodschap en we bidden om de doorwerking daarvan in ons leven.

Tekstvoorbeeld (Dienstboek PKN)

Voorganger:

Heer, onze God,
U danken wij
om Jezus Christus, uw Zoon,
in wie Gij ons de reddende hand biedt.
Als wij bang zijn,
als wij vluchten,
als wij ondergaan – Gij zijt er.

Daarom bidden wij U:
geef uw kerk de moed van Jona
om haar schuld te bekennen
als ze haar roeping uit de weg gaat,
als vanwege haar leugenachtigheid
de wereld beter af is zonder haar.
Vernieuw uw kerk, o God,
en geef haar het geloof
en de gehoorzaamheid van Petrus
om uw Zoon te volgen.
Zo bidden wij allen tezamen:

Allen:

Heer, ontferm U.

Dan kan de overgang worden gemaakt naar de voorbeden. En daarin komt de wereld en ons eigen leven opnieuw in beeld.

Net als in het *Kyrië*, maar toch ook weer anders. Het *Kyrië* is meer een noodkreet. De voorbeden zijn meer overwogen van aard. We hebben geluisterd naar wat uit de Schrift naar voren is gekomen. En van daaruit kijken we nu weer naar de wereld waarin we leven.

Het voorbedegebed heeft drie aandachtsgebieden:

- de wereldwijde kerk
- de overheden
- mensen/groepen in nood – binnen en buiten de gemeente

De voorbeden kunnen op drie manieren gebeden worden.

- Het meest gebruikelijk is in onze kerken het ononderbroken gebed door de voorganger, waarin successievelijk alle gebedsonderwerpen een plaats krijgen. Zeker als voor deze vorm gekozen wordt vraagt dat om beperking van de bidder. Het gevaar is groot dat de gemeente bij dit gebed passief blijft en het gebed nauwelijks volhoudt. Daarom verdient het aanbeveling een vorm te kiezen, waarbij de gemeente meer geactiveerd wordt.
- De voorganger of de diaken roept de gemeente op te bidden voor ... en de gemeente bidt in stilte, waarna de voorganger de gebeden samenvat in een kort gebed.
- De litanie, waarin kort de gebedspunten genoemd worden met, telkens besloten met een acclamatie door de gemeente (gesproken of gezongen: Heer, verhoor ons!) Bij deze vorm van gebed blijft de

gemeente alerter en is het haar beter mogelijk aan het gebed deel te nemen.

Wat hoort niet in dit gebed thuis?

Het gebed mag niet een voortzetting zijn van de preek. De predikant moet niet nog in het gebed willen stoppen wat hij in de preek niet meer kwijt kon. Hooguit kan hij in het gebed aandacht geven aan bepaalde aspecten, die in de preek onuitgewerkt bleven.

Ook mededelingen voor de gemeente moeten niet via het gebed worden gedaan. Het is goed om vooraf aan te geven waarvoor gebeden wordt, met name als het gaat om situaties van gemeenteleden (ziekte, rouw, geboorte, jubilea e.d.). De gemeente moet niet uit het gebed horen wat er bij deze of gene speelt.

Voorbidders moeten er ook voor oppassen dat het gebed geen informatie wordt aan God. We moeten bidden in het besef, dat God van onze vragen en behoeften weet voordat we beginnen te bidden. Onze gebeden moeten echt gebeden blijven.

Het Dienstboek van de PKN geeft hierbij aan:

"De voorbede heeft een open karakter. Zij demonstreert niet welke kant de voorbidder in een theologische of maatschappelijke discussie heeft gekozen. Dit houdt intussen niet in dat de voorbede vaag of abstract moet blijven. (...) Vooronderstelling blijft de ruimte die ieder die toekomt om op zijn of haar wijze te delen in het gebed van de gemeente. Ook zal in de voorbede niet worden aangegeven welke oplossing de Heer voor onze vragen geacht wordt te kiezen." (blz. 878).

In dit gebed kan ook een stilte worden opgenomen, waarin de mensen hun persoonlijke voorbeden aan de Heer kunnen voorleggen. Daarin kan worden genoemd wat niet in het openbaar kan worden gezegd omdat het te pijnlijk en/of te persoonlijk is. Deze stilte kan dan worden afgesloten met het gezamenlijk gebeden Onze Vader.

Het is goed om in de week voorafgaande aan de dienst al punten van gebed te verzamelen.

Algemene richtlijnen en aandachtspunten

Als samenvatting van wat in het bovenstaande breder aandacht heeft gekregen geef ik tenslotte nog een lijstje met algemene richtlijnen en aandachtspunten.

- Bidden vereist goede voorbereiding en vormgeving (zowel bij het gebruik van formuliergebeden als bij het voorgaan in zgn. vrije gebeden).
- Het gebed moet gericht op de gemeenschap. In het gebed moeten zoveel mogelijk gemeenteleden/kerkbezoekers meegenomen kunnen worden. Daarom is voor het gebed belangrijk
 - o het gebruik van de wij-vorm
 - o taalgebruik dat niet vervreemdt (antiek, bombastisch, archaisch, feministisch)
 - o vermijden van (b.v. politieke) stellingnames die anderen niet mee kunnen maken
 - o dat gemeente wordt ingeschakeld door b.v. vorm van litanie te gebruiken
- Vermijd het preken in het gebed.
- In het gebed horen geen mededelingen thuis, noch aan de gemeente (gebed als nieuwsbulletin), noch aan God (gebed als informatiebron).
- Geef geen uitgebreide beschrijvingen van situaties van ziekte e.d., maar houdt het sober.
- Vermijd clichés ("wij bidden U voor onze Koningin en allen die in hoogheid zijn gezeten...") en stopwoorden (veelvuldig gebruik van *Heer*)
- Zorg voor goed evenwicht tussen voorbeden voor nood van de wereld(kerk) en persoonlijke nood binnen gemeente.
- Schakel anderen bij gebeden in (voorbedenboek; diakenen; gemeenteleden [bidderspool]). Zoek b.v. voeding voor het gebed vanuit werkgroepen, commissies, pastoraat enz.

drs. Johan C. Schaeffer
Nunspeet, september 2006